

The
Economist

ACAYIP MERAK ETTİM!

Yayına Hazırlayan:

Tom Standage

The Economist Açıklıyor:

Dünyamızı Altüst Eden Gerçekler

Çeviri: Cansu Varol İzmirli

2. BASKI

MUNDI

Acayip Merak Ettim!

The Economist Açıklıyor:
Dünyamızı Altüst Eden Gerçekler

Yayına hazırlayan: Tom Standage

Mundi Kitap

Açayip Merak Ettim! - The Economist Açıklıyor: Dünyamızı Altüst Eden Gerçekler

Yayına hazırlayan: Tom Standage

İngilizce aslından çeviren: Cansu Varol İzmirli

Seriously Curious

Bu çeviride kaynak alınan baskı: *The Economist Newspaper*, Profile Books

Bu eserin Türkçe yayın hakları AnatoliaLit Telif ve Tercümanlık Hiz. Ltd. Şti. aracılığıyla alınmıştır.

© 2019, Tom Standage

© 2023, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2023

2. basım: Eylül 2023, İstanbul

Bu kitabın 2. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Merin Sever

Editör: Çiçek Eriş

Düzeltili: Aylin Samancı Elmasdağ

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Sanat yönetmeni: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak tasarımı: Elif Yücel

Baskı ve cilt: Vizyon Basımevi Kağıtçılık Matbaacılık ve Yayıncılık

San. Tic. Ltd. Şti.

Beylikdüzü O.S.B Mah. Orkide Cad. No: 1/Z Beylikdüzü-İstanbul

Sertifika No: 52098

ISBN 978-625-6377-47-9

MUNDİ KİTAP

Maslak Mah. Eski Büyükdere Cad. İz Plaza Giz, No: 9/25 Sarıyer/İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

mundikitap.com

bilgi@mundikitap.com

Mundi Kitap, Can Sanat Yayınları Yapım ve Dağıtım Tic. ve San. A.Ş.'nin tescilli markasıdır.

Sertifika No: 43514

Acayip Merak Ettim!

The Economist Açıklıyor:
Dünyamızı Altüst Eden Gerçekler

Yayına hazırlayan: Tom Standage

GENEL KÜLTÜR

İngilizce aslından çeviren
Cansu Varol İzmirli

TOM STANDAGE, *The Economist*'in genel yayın yönetmeni yardımcısı ve aralarında *A History of the World in 6 Glasses* (Altı Bardakta Dünya Tarihi) da olmak üzere altı kitabın yazarıdır. Ayrıca yazıları *The New York Times*, *The Daily Telegraph*, *The Guardian* ve *Wired*'da yayımlandı. *Acayip Merak Ettim!*, yine Standage'in *Go Figure* (Şimdi Sen Düşün) adlı kitabının devamı niteliğindedir.

CANSU VAROL İZMİRLİ, 1993'te İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi ve Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kültürel Çalışmalar programında tamamladı. İstanbul'da yaşıyor, çevirmenlik ve editörlük çalışmalarına devam ediyor.

İçindekiler

Giriş: Acayip meraklı olma durumu	15
Acayip merak uyandırıcı: Zihninizi eğip bükecek, beklenmedik açıklamalar	17
Çokeşlilik neden içsavaşları daha olası kılar?	19
Neden kum sıkıntısı yaşanıyor?	21
Ayakkabı bağcıkları kendi kendilerine nasıl çözülür?	23
Deniz neden tuzludur?	25
Elmas üretimi neden zirve yapmak üzere olabilir?	27
Boko Haram neden kadın intihar bombacılarını yeğliyor?	29
Kenara çekil petrol! En fazla lityum hangi ülkede?	31
Küresel silah ticareti neden patlıyor?	33
Düşünce kuruluşları ne yapar?	35
Sigara karaborsasının hesabı nasıl tutulur?	37
Cadı avının yükseliş ve düşüşünü haritalandırmak	38
Küresel meraklı: Dünyanın dört bir yanından tuhaf eğilimler	41
Neden Sahra'nın bir ucundan diğer ucuna spagetti kaçakçılığı yapılıyor?	43
Neden bir sürü yerin adı Gine ve hindiler Türkiye'den gelmiyor?	44
Yeni Zelanda'da neden bu kadar çok çete üyesi var?	46
Neden Fransa'da şeytan çıkarma işi büyüyor?	48
Dünyanın en kötü uçuş gecikmeleri neden Çin'de?	50
Somaliland neden Doğu Afrika'nın en güçlü demokrasisi?	52

Moğolistan'da yurtların modası neden geçiyor?	54
En yüksek cinayet oranları hangi şehirlerde?	56
Genç Britanyalılar neden daha seyrek suç işlerler?	59
Araba renkleri Britanya'nın ulusal ruh halini nasıl yansıtır?	61
İsveçliler neden vergilerini fazla fazla öder?	62
Dünyanın mega-zenginlerinin haritasını çıkarmak	64
Neden hiç kimse kaç Nijeryalı olduğunu bilmiyor?	65
Ejderha yılında doğan Çinli çocuklar neden daha başarılı?	67

Cinsel seçim: Aşk, seks ve evlilik	69
Sperm bankası işi neden patlıyor?	71
Porno tüketimi Hawaii'nin yanlış alarmı sırasında nasıl değişti?	73
Neden bazı Avrupa ülkelerinde trans bireyler kısırlaştırılıyor?	75
Kabul gören erkek davranışları yaş, cinsiyet ve uyuğu göre nasıl değişiyor?	77
Porno ve liste içerik siteleri İngiltere'nin eşcinsel nüfusu hakkında neyi açığa çıkarıyor?	80
Dünyada eşcinsel ilişkilere karşı tutum	83
Neden çiftler bekârlardan daha çok ev işi yapar?	85
Kadınlar ve erkekler partnerlerinin kariyeri ve ev işleri hakkında ne düşünür?	87
Hidrolik kırma, doğum oranlarını nasıl fırlattı?	89
Avrupa'nın düşük doğum oranlarının açıklaması ne?	91
Amerika neden hâlâ çocuk yaşta evliliğe izin veriyor?	94

Menüde bunlar da var: Yiyecek ve içeceklerin tuhaflıkları	97
Avokadolar ve suç arasındaki şaşırtıcı bağ	99
Çin'in köpek eti pazarı neden büyüdü?	101
Obezite neden yoksul ülkelerde büyüyen bir sorun?	103
2001-2018, Arjantin-Amerika limon savaşı	105
Kişi başına en çok butik bira fabrikası düşen Avrupa ülkesi hangisi?	107
Neden bazı Amerikan şehirleri yemek kamyonlarından hazzetmez?	109

Şarap kadehleri yıllar içinde nasıl genişledi?	111
Gıda ambalajları çevre için neden iyidir?.....	113
İçkide zirve görüldü mü? Alkol tüketimi dünya çapında düşüyor	115
Buğdayın neden insanlarınkinden daha karışık bir genomu var?	117
Asya ülkeleri daha fazla buğday yiyor.....	119
Ekonomiye ve gerçeklere dayalı sayısal veriler.....	121
Amerika’da zengin olmanın en kolay yolu	123
Kadınlar neden hâlâ erkeklerden çok daha az kazanıyor?.....	125
Çin, eski İpek Yolu’nu neden yeniden kuruyor?.....	127
“Ölüm vergileri” neden gözden düştü?	129
Servet eşitsizliği Taş Devri’nden beri artıyor.....	131
Bir şeyi emtia yapan nedir?	133
Yaşam süresi her zaman milli servetle mi artar?.....	135
Şirketler neden var?	137
Y kuşağı Amerikalılar da işverenlerine önceki nesiller kadar sadık.....	139
Eski moda imalat işleri neden geri gelmiyor?	141
Hindistan en büyük kâğıt paralarından ikisini neden ıskartaya çıkardı?	143
Cinsiyete dayalı maaş farkının kökleri çocukluğa uzanıyor	145
Beyaz önlükler departmanı: Bilim, sağlık ve çevre.....	147
Genç kan, yaşlıları gerçekten de gençleştirebilir mi?	149
İnsanlar yaşamlarının sonunda ne isterler?	151
Çin hava kirliliğini nasıl azalttı?	153
Ormanlar neden zengin dünyada yayılıyor?.....	155
Kuzey Kutbu 2040’a kadar buzsuz kalabilir; beklenenden 30 yıl daha erken	157
Yeni Zelanda’nın suyunda neden bir şey var?	159
Sigarayı bıraktırma önlemleri dünya çapında yayılıyor	161

“Gen sürücülerini” neden hâlâ vahşî doğada uygulanmadı?	163
Hindistan’ın temizlik problemlerini çözmek neden bu kadar zor?	165
Bazı ölümcül hastalıkların ortadan kaldırılması neden zordur?	167
Çin neden yabancı atıklardan bıktı?	169
Kurtlar neden Fransa’ya geri dönüyor?	171
Hayvanlar âleminde neden en büyük olan en hızlı değil?	173

İnek muhabbeti: Teknolojik mevzular

Beyin bilgisayar arayüzü nedir?	177
Video oyunları ve işsizlik arasındaki bağ	179
Robotlar bütün gün ne yapar?	181
5G neden önceki kablosuz teknolojilerden hem daha hızlı hem de daha yavaş olabilir?	183
Cep telefonları Sahra Altı Afrika’nın büyük kısmında elektrikten daha yaygın	185
Sürücüsüz arabalar neden alınmayıp çoğunlukla paylaşılacak?	187
Araç çağırma uygulamaları alkollü araç kullanımını nasıl azaltıyor?	190
Artırılmış gerçeklik nedir?	192
Neden hâlâ uzay asansörünü bekliyoruz?	194
Gökbilimciler ilk yıldızlararası asteroiti nasıl tespit ettiler?	196
Drone’lar hava taşıtları açısından neden kuşlara kıyasla daha büyük risk oluşturabilir?	198
Spam e-postalarının ne manası var?	200
Polis neden vücut kameraları kullanmalı?	202
Teknoloji devleri neden kendi sualtı kablolarını döşüyor?	204

Oyun teorisi: Spor ve aktiviteler

Tenisçiler neden haykırır?	209
Nijerya’da kutu oyunları neden bu kadar revaçta?	211
Drone’lar plajları köpekbalıklarından nasıl koruyabilir?	213
Futbol transferleri nasıl işler?	215

St. Louis nasıl Amerika'nın satranç başkenti oldu?	217
Bir filmi "dijital olarak yeniden düzenlemek" gerçekten ne anlama gelir?.....	219
Bahışçiler kazanan müşterilerle nasıl baş ediyor?	221
Dünyanın en çok kazanan futbol kulüpleri	223
Kendi dilimi konuşurum: Sözcükler ve bilgelik.....	225
Emojilerin neden dilsel anlamda faydalı yan etkileri var?	227
Alfabenin harfleri nasıl isimlendirildi?.....	229
Papua Yeni Gine'de neden bu kadar çok dil var?	231
Sırp-Hırvat dili tek bir dil mi yoksa dört dil mi?	233
Dil, ulusal kimlikle nasıl bağlantılıdır?.....	235
Makineler insan dilini işlemeyi nasıl öğrendi?.....	237
Dünya Bankası'nın neden "ve" kelimesini kullanmayı biraz azaltması gerekiyor?.....	239
Fransızların yeni bir noktalama işareti üzerine tartışması	241
Mevsimlik seçki: Festivaller ve tatillerin üzerindeki sır perdesi aralanıyor	243
Yeni yıl kararları nereden geliyor?	245
St. Patrick Günü nasıl küreselleşti?	247
Paskalya'nın zamanı neden hep değişir?	249
Avrupalılar neden ağustosta işi gücü salarlar?	251
Şükran Günü nasıl seküler bir bayram haline geldi?	253
Hava durumu, din ve gündüz saatleri Hristiyanların müzik dinleme alışkanlıklarını nasıl etkiler?	255
Bir zamanların gürültülü patırtılı karnavalı Noel, nasıl ehlileştirildi?	257
Katkıda bulunanlar	259
Dizin	261

Giriş: Acayip meraklı olma durumu

Dedektifler, biliminsanları, iktisatçılar, gazeteciler ve... kedilerin ortak noktası nedir? Yanıt, elbette merak. Bu saydıklarımızın hepsi dünyaya dair daha fazla şey keşfetmek ister. Ancak merakları, bir şeylerin neden öyle olduklarını anlama arzusundan daha ötesi tarafından yönlendirilir. Bir yandan da gelecek olayları öngörebilmek, tahminlerde bulunabilmek ve anlamlandırabilmek adına, işlerin nasıl bu şekilde ilerlediğini açıklayan mekanizmaları kavramak isterler. Dedektifler insanların güdülerini açığa çıkarmak ve bu yolla suçları çözmek isterler. Biliminsanları gerçeklik algılarını derinleştirecek yeni teoriler öne sürmek isterler. İktisatçılar toplumların temelini oluşturan ekonomik faaliyetleri daha iyi anlamak isterler. Gazeteciler, insanların gündemdeki olayları anlamlandırmalarına yardımcı olacak anlatılar geliştirmek isterler. Kedilerse, patilerine biraz daha fazla kızarmış tavuk geçirebilme şanslarını olabildiğince yükseltmek isterler.

Hepsi de durmaksızın delil toplar, teoriler geliştirir, hedeflerine ulaşmanın peşinde yeni yollar denerler. Tüm bu alanlarda, merak yalnızca işe yaramakla kalmaz, hayati önem taşır. Daha evvel bilinmez olan yeni şeyler keşfetmek için bir heves, hatta aslında bir açlıktır bu. Thomas Hobbes'un merak için "zihnin şehveti" demesine şaşmamalı. Merak, bilinenin sınırlarını sorgulayarak, analiz edilecek yeni ham materyaller toplamak için gereken teşviki sağlar.

Ne yazık ki son dönemde, dünyaya bilgi odaklı, kanıt temelli bir açıdan bakmak gözden düştü. "Gerçek ötesi"¹ dünyada bilgi kü-

1. *Post-truth* terimi ilk kez 1992 yılında, Steve Tesich tarafından kullanıldı. 2016'da *Oxford Sözlük*'ün yılın kelimesi seçtiği terim, Türkçeye hakikat sonrası, gerçeklik sonrası gibi adlandırmalarla geçti. Sözlük, kavramı kamuoyunun şekillenmesinde nesnel gerçeklikten çok, duygular ve inanışların belirleyici olması durumu olarak açıklıyor. (Ç.N.)

çümsenir, gerçekler tercihe dayalıdır (ya da “alternatif gerçekler” tarafından sorgulamaya açılabilirler) ve gerçeklik çarpıtılabilir ya da görmezden gelinebilir. Ancak acayip meraklı olanlar bilirler ki uzun vadede gerçeklik her zaman galip gelir. Merak, insanları dünyayı daha isabetli bir şekilde anlamaya yönlendirir; ancak hepten ilgisiz olanlar uzun süre boyunca çarpık ya da gerçekle uyumsuz bir dünya algısı güdebilir ve işte o zaman bakış açılarına meydan okuyan gerçeklerle aralarına duvar örerler. Merak, gerçeğe giden asil bir yoldur.

Dolayısıyla bu kitap, kendine özgü yoluyla merak, kanıt ve mantığın güçleri adına bir tavır sergilemektedir. *The Economist*'in açıklayıcı metinleri ve günlük grafiklerinin sağladığı verilerden derlenen beklenmedik açıklamalar ve şaşkınlık veren vakaları bir araya getirir. Misyonu, bir dizi eğlenceli örnek kullanarak, mantık ve verilerin, dünyanın bu şekilde işleminin altında yatan gizli mekanizmaları nasıl aydınlatabileceğini göstermektir. Tenisçiler neden sarf ettikleri eforla haykırır? Çokeşlilik neden içsavaşları daha olası kılar? Avokadolar ve suç arasında nasıl bir bağ var? Neden kum sıkıntısı yaşıyor? Hidrolik kırılma doğum oranlarını nasıl sıçratır?

Bu soruların her biri küçük birer gizemli hikâyeye. Her biri kendi açıklamanızı bulmak üzere size meydan okuyor; tıpkı suç mahalline gelmiş bir dedektif gibi. (Siz şu anda şu sabıkalı avokadoları merak ediyorsunuz muhtemelen.) Bir ya da iki paragrafta bağlam verildikten sonra açıklama gelir ve aydınlanmanın şafağı söker ya da –ki bu da aynı derecede tatmin edicidir– kendi varsayımınızın gerçekten de doğru yanıt olduğunu keşfedersiniz. Dahası, artık dünyanın nasıl işlediğiyle ilgili bir unsuru eskiye kıyasla daha iyi anlarsınız.

Umarız bu derleme merakınızı uyandırır ve tatmin eder. Bu kitabı okuduğunuz ve bu girişin sonuna kadar gelmeye zahmet ettiğiniz gerçeği bile, dedektifler, biliminsanları ve kedilerin yanında, acayip meraklı mertebesine eriştiğinizi gösterir. Kulübe hoş geldiniz.

Tom Standage

The Economist, genel yayın yönetmeni yardımcısı

Temmuz 2018

Acayip merak uyandırıcı: Zihninizi eğip
bükecek, beklenmedik açıklamalar

Çokeşlilik neden içsavaşları daha olası kılar?

Çokeşlilik nerede yaygın şekilde uygulansa, peşinden kargaşa baş gösterir. Dünyanın en hassas 20 bölgesinden her biri, kısmen ya da tamamen çokeşlidir. Çokeşli ulusların komşularını istila etme ihtimalleri daha yüksektir. Haiti ve Endonezya'nın çokeşliliğin uygulandığı bölgeleri, en çalkantılı bölgeleridir; içsavaşta ciddi darbe alan Güney Sudan'daysa evliliklerin belki de yüzde 40'ında birden fazla eş mevcuttur. London School of Economics'te yapılan bir araştırma, içsavaşlar ve çokeşlilik arasında kuvvetli bir bağ buldu. Nasıl oluyor peki?

Çokeşlilik, nerdeyse her zaman, varlıklı erkeklerin birden fazla kadınla birlikte olması durumudur. Erkeklerin ilk yüzde 10'luk kesiminden her biri dört kadınla evlense, bu en altta kalan yüzde 30'un hiç evlenemeyeceği anlamına gelir. Bu da genelde onları yalnızca cinsel anlamda hüsrana uğratmakla kalmaz, aynı zamanda toplum içinde ötekileştirilmelerine de neden olur. Birçok geleneksel toplumda, bir erkek kendine bir eş bulup çocuk sahibi olana kadar yetişkin olarak görülmez. Bir eş almak içinse, alışıldığı üzere, kadının babasına "başlık parası" ödemek durumundadır. Çokeşlilik gelin kıtlığı doğurduğunda, söz konusu başlık parasını iyice şişirir. Güney Sudan'da, bu 30 sığırdan 300 sığıra kadar herhangi bir sayı olabilir... ki bu da eğitimsiz bir genç adamın yasal yollarla biriktirebileceği bir servetten çok daha fazlasıdır.

Çaresizlik içindeki çoğu bekâr erkek, eş bulma ihtimalini güvence altına almak için uç yöntemlere başvurur. Güney Sudan'da silahları kuşanıp komşu kabileden sığır çalarlar. Bu yağmalar sırasında çoğu insan hayatını kaybeder; birçok kan davası da bunlardan filizlenir. Evlenmeye maddi gücü yetmeyen genç bekârlar, aynı zamanda isyancı ordular için kolay bulunan askerler olurlar. Savaşır-larsa yağmalayabilir, yağmaladıkları ganimetler sayesinde de evlenebilirler. 2017'de yayımlanan bir makalede, Texas A&M Üniversitesi'nden Valerie Hudson ve Yale'dan Hilary Matfess, fahiş başlık paralarının "genç erkeklerin siyasi amaçlarla organize grup şiddetine dahil olmalarına zemin hazırlayan", "kritik" bir unsur olduğunu ortaya çıkardı. Cihatçı gruplar da bu durumdan yararlanıyor. 2008'de Mumbai'de 166 kişinin hayatını kaybettiği saldırıyı düzen-

leyen Pakistanlı Leşker-i Tayyibe örgütünün bir üyesi, kardeşlerinin evlilik masraflarını ödemeyi vaat ettiği için örgüte katıldığını söyledi. Aynı şekilde Mısır'daki radikal İslamcı gruplar da üyelerinin evliliklerini planlıyordu (ve masrafları karşılamalarına yardım ediyor-du). Nijerya'nın çokeşliliğin yaygın olduğu Kuzey kesiminde Boko Haram hâlâ adam toplamak için ucuz evlilikler düzenliyor.

Küresel açıdan bakacak olursak çokeşlilik gerileme halinde, ancak kimi kesimlerde yükselişi destekleniyor. Amerika Yüksek Mahkemesi 2015'te eşcinsel evliliği yasal hale getirdiğinden beri, kimileri bir sonraki adımın da çoklu evlilikler olması gerektiğini öne sürdü. Anket şirketi Gallup'a göre, çokeşliliği ahlaki olarak kabul edilebilir gören Amerikalıların oranı 2006'da yüzde 5 iken geçtiğimiz yıl yüzde 17'ye yükseldi ki bu, şirketin takip ettiği alanlardaki en dramatik sıçrayışlar arasında. Kırgızistan, Türkmenistan ve diğer Orta Asya ülkelerinde kampanyacılar, erkeklere birden fazla eşe sahip olma hakkını yeniden kazandırmanın peşinde. Kazakistan'da, 2008'de bir kadın parlamento üyesi poliandriye de (kadınların birden fazla eş olması durumu) izin verilmesini öngören bir yasa değişikliğini dahil edince yasa tasarısı reddedildi. Yandaşlar, çokeşliliğin şehvetli kocalar için sadakatsizliğe meşru bir alternatif getirerek toplumsal ahengi güçlendirdiğini öne sürüyor. Ancak Güney Sudan, Afganistan ve Kuzey Nijerya gibi bölgelerdeki kargaşa başka türlü söylüyor.

Dünyaca ünlü *The Economist*'ten sıra dışı sorulara sıra dışı cevaplar!

Avokadolar ile kriminal olaylar arasında nasıl bir bağ olabilir? Robotlar bütün gün ne yapar? Çokeşlilik arttıkça içsavaş ihtimali neden artıyor? Niye kurtlar Fransa'ya akın ediyor? Boko Haram gibi terör örgütleri niçin kadın intihar bombacıları kullanıyor? "Beyin-bilgisayar arayüzü" nedir? Amerika çocuk evliliklerine neden hâlâ izin veriyor?

Bilmediğinizin farkında bile olmadığınız konularda, *The Economist*'in alametifarikası olan nükteli bir dille yazılmış, şaşırtıcı, merak uyandırıcı ve aydınlatıcı cevaplar...

mundikita.com

mundikita

mundikita

mundikita

genel kültür

ISBN 978-1-25-4-377-47-9

9 786256 377479